

МЕЖДУ НОСТАЛГИЯТА ПО СОЦИАЛИЗМА И СВОБОДНИЯ ДОСТЪП ДО ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАЗАР НА ТРУДА (Аспекти от политическата култура на българските турци в началото на XXI век)

Надежда Жечкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Българските турци, тяхната култура и историческа съдба са широко застъпени в редица изследвания, но за политическата им култура се пише относително малко. Настоящият текст има за цел да насочи вниманието към някои нейни аспекти. От една страна, е ясно изразената носталгия към социализма, свързван със сигурност и икономическа стабилност за отделния индивид. От друга страна, положителната оценка на евроинтеграцията, която обаче се разбира повече като свободен достъп до западноевропейските трудови пазари. Как „икономическият“ фактор влияе върху политическата култура на това население в началото на XXI век и върху изграждането на образа както на социализма (преди и извън събитията от 1984 – 1989 г.), така и на Европейския съюз?

Keywords: Bulgarian Turks; political culture; nostalgia for socialism; European integration

Контролът на социалистическата държава над научните изследвания и занимаващите ги проблеми оставя на заден план проблемите на малцинствата в България през втората половина на XX век. Доколкото те са обект на научни дирения в тоталитарна България, то съдържанието им е строго контролирано. След 10.11.1989 г. „гладът“ за подобни изследвания води дори до прекеспиране на различни аспекти на темата за малцинствата и в частност на публикацииите, отнасящи се до българските турци, тяхната култура и историческа съдба¹⁾. За политическата култура на етническите и конфесионалните общности в България се пише относително малко и именно разглеждането на някои нейни аспекти е повод за настоящия текст.

Етнологията чрез своите методи не само може да регистрира политическите ориентации на турското малцинство, но и да очертава и анализира породилите ги причини. Настоящият текст се базира основно на анализа

на информация от теренен материал под формата на полуструктурирани интервюта, събиран в периода 2012 – 2017 г. в Котелско, Кърджалийско, Карнобатско, Хасковско, Разградско. В известна степен парадоксално, при българските турци е ясно изразена носталгията към социализма, свързван най-често със сигурност и икономическа стабилност за отделния индивид. От друга страна, високо ценена е евроинтеграцията, която обаче се разбира повече като свободен достъп до западноевропейските трудови пазари. В настоящия текст авторът ще представи фрагменти от влиянието на „икономическия“ фактор върху изграждането на образа и оценката както на социализма, така и на членството на България в Европейския съюз за българските турци.

От Освобождението на България през 1878 г. с увеличаването на територията на страната, въпреки множеството изселвания вследствие на международни спогодби, емигрантската вълна през 1989 г. и тази през 90-те – нова, вече трудова миграция към Турция и други страни, турската етническа и религиозна група в годините след 10.11.1989 г. запазва дела от около 10 % от цялото население на страната. До разпадането на тоталитарната система и започналия процес на демократизация у нас, въпреки немалкия дял от населението, няма създадена етническа политическа партия, която да обедини вота на българските турци, да изразява техните интереси или да бъде техен „говорител“ в политическото пространство. До началото на 1990 г. българските турци участват в политическия живот на страната чрез общобългарските политически формации. Като изолирано явление може да се приеме единствено съюз „Туран“, създаден през 30-те години на XX век. Характерът на организацията между обществен съюз, обединяващ културно-просветни и спортни дружества, и прокемалистка организация, чиято дейност получава и политически оттенък, не ѝ позволява да добие необходимата масовост и тя не остава следи в политическата култура на това население. Може да се приеме, че за това допринася и относително краткото ѝ съществуване – организацията, създадена през 1926 г., прекратява дейността си след Деветнайсетомайския преврат през 1934 г. (Yalamov, 2002: 191 – 203).

След установяването на социалистическия режим в страната политиката спрямо етническите и конфесионалните малцинства в страната, в това число и спрямо българските турци, се характеризира като непоследователна. В първите години след 9 септември 1944 г. държавата им осигурява културна автономия. Сключени са споразумения с Република Турция, предоставящи възможност за изселване на български турци в началото на 50-те години и в периода 1968 – 1978 г. Веднага след преименуването на българите мюсюлмани в началото на 70-те години на XX век режимът за кратко „омеква“ спрямо турците, но едно десетилетие по-късно се „случват“ т.нар. възродителен процес и „голямата екскурзия“. Периодите на зачитане на правата на турската

общност и на относителна толерантност се редуват с периоди на дискриминация (Petkova, 2002: 42 – 47).

След кризата на социалистическото управление, започнала в началото на 80-те години, перестройката на Горбачов и събитията от 10.11.1989 г., поставили началото на демократичните промени у нас, ситуацията коренно се променя. Един от важните елементи на започналия в края на 1989 г. трансформационен процес е стимулирането на малцинственото „възраждане“ – на първо място, чрез възстановяване на правата и свободите на българските турци и мюсюлмани, но също и чрез разширяването на тези права в общественно-политическата сфера. С възстановяването на многопартийната система и с появата на Движението за права и свободи българските турци получават възможност за участие в общественно-политическия живот чрез припознат от тях самите политически субект (Baeva, 2009: 399). Те могат да имат свои представители в парламента и местната власт, които да принадлежат към партията, която изразява техните интереси.

В българския случай създаването на етническа политическа организация може да се третира като отговор на твърдата комунистическа политика в конкретния случай спрямо мюсюлманската общност. В създалата се политическа обстановка в началото на българския преход ДПС и неговият председател Ахмед Доган се възползват от чувството за вина за насилието срещу българските турци да узаконят и наложат Движението като ключов елемент от новия български етнически модел. Използвам понятието „възползват“, тъй като е спорен вече 27 г. въпросът противоконституционна ли е партията ДПС и без да влагам негативна конотация. Мненията на респонденти варират между твърденията, че тя не е етнически политически обект до ясно изразената дефиниция, че ДПС е турска и мюсюлманска партия и наличието на такава политическа организация е необходимо, за да може това население да има политически обект, в който да се припознае. Темата за Движението за права и свободи, разцепленията на политическата сцена през последните години и рефлексията им върху политическото поведение и култура на турското население в България биха били цел на самостоятелно изложение. Щрихите в настоящия текст са единствено с оглед представяне на контекст, в който е „поставена“ и се развива политическата култура на това население.

Още със създаването на партията ДПС тя се възприема като наследник на възникналата през 1985 г. в отговор на насилствената смяна на имената нелегална организация *Турско национално освободително движение*. Именно „възродителният процес“ се изтъква като причина и за промененото отношение на българските турци към държавата: *„Дотогава без проблеми живеехме, не сме се делили. Ама като стана това, ти можеш ли да ни гарантираш, че пак няма да го направи държавата“*⁽²⁾.

Именно тази „гаранция“, от която се нуждаят, особено в началото на 90-те години на XX век при още скорошния спомен за репресиите, според информаторите е причина за подкрепата им за ДПС. Натрупаният негативен опит от преживяното се отразява върху политическите им възгледи. За тях Движението е израз на желанието им за съхраняване, а и демонстриране на идентичността им. Дори днес, когато масово респондентите виждат редица несъответствия в обещанията и водената политика и немалка част от тях са икономически обвързани чрез работните си места във фабрики и цехове с етническата партия, се наблюдава възприемането на тази формация като „спасител“. Необходимостта от „спасител“ и закрила, като една от основните нагласи спрямо политиката при българските турци, намира своето обяснение именно в събитията от средата на 80-те години на XX век, довели това население до потребността от ясно дефиниран негов политически представител. Стремещът за съхраняване на етническата и конфесионалната идентичност на българските турци е един от доминиращите фактори в политическата им култура [Teravicharov, 2008: 319].

Противоречив аспект от нагласите за държавата и нейното политическо устройство при българските турци е регистрираната на терен носталгия по държавния социализъм. Въпреки че тоталитарната държава в последните си години насочва срещу тях репресивния си апарат във връзка с кампанията за насилствена асимилация и при тази част от населението, както и при немалка част от българското население, се наблюдава в известна степен носталгично чувство към „старата държава“. Носталгията по социализма респондентите обясняват с икономическото си състояние и съпоставката „преди и след“ 10 ноември 1989 г. *„Аз да ти кажа, тогава имаше работа за всички, сега трудна работа. Трудно се живее, най-малкото е трудно да си осигуриш хляба. Ако не беше смяната на имената, добре живеехме тогава.“*⁽³⁾

Често освен безпроблемното намиране на работа като повод за положителната оценка на социалистическото минало се изтъкват и сигурността на битово ниво, редът в държавата, макар трудно да се дефинира съдържанието на този ред. За по-голямата част от представителите на етническата група на българските турци образованието е особено важна ценност. В този смисъл, често респондентите подчертават, че преди 1989 г. са имали финансова възможност спокойно да изучат децата си. Тъй като немалка част от турското население живее в селата, „да изучиш детето си“, обикновено е свързано със значителни разходи за неговото битово устройване в близкия или по-далечен град в зависимост от степента на образование. Подчертава се и въвеждането на такси за висшите училища.

Образът на Тодор Живков, възприет като олицетворение на социалистическата държава, също придобива положителни характеристики като добър и справедлив държавник. Тук с цел оневиняване, без дори да е необходимо,

повечето респонденти, особено тези на възраст над 50 г., поясняват, че за „възродителния процес“ той няма вина – бил е подведен. Базирана именно на икономическото добруване, за което си спомнят респондентите, личността на Живков е посочвана като пример за добър политик и държавник редом с Ахмед Доган, Кемал Ататюрк и Ердоган. Според респондентите именно Живков е имал способността да управлява държавата така, че населението да има голяма доза икономическа сигурност и спокоен живот. Трябва да отбележа, че под „икономическо добруване“ според анализа на интервютата се разбира наличие на работа и равенство в невисоките доходи, а не възможност за придобиване на високи доходи при притежаване на определни способности или инициативност. И макар споменът за „възродителния процес“ и „голямата екскурзия“ да не са избледнели в съзнанието на общността, тяхната интензивност като фактор, формиращ политически нагласи, намалява. На преден план, вероятно поради трудните години на прехода в България и преживените редица икономически сътресения, социализмът е времето на спокоен живот и работа за всички.

Икономическите ползи оказват изключително голямо влияние и върху нагласите на това население спрямо членството на България в Европейския съюз. След началото на демократичните промени у нас, връщането на земята и ликвидирането на АПК и ТКЗС, затварянето на редица фабрики и заводи в страната основен проблем за населението, особено в селата, е безработицата. През 90-те години една от стратегиите за справяне с липсата на работа за една част от българските турци бе незаконната трудова миграция, основно в Германия. Често обаче трудолюбите се незаконно на Запад се сблъскват с множество проблеми с работодатели – не им се заплаща за извършената работа, живеят при лоши условия, някои имат проблеми с властите и др. Днес една немалка част от българските турци са трудови мигранти в Западна Европа. По-често сезонни, повече мъже, а популярните крайни дестинации са Германия, Белгия, Испания. След 2007 г. и приемането на България за равноправен член на Европейския съюз тази миграция е вече законна. Именно това до голяма степен кара респондентите да оценяват членството ни в Съюза положително.

Мнозинството от тях не познават европейските ценности, механизмите за работа на Европейския съюз, не са заинтересовани и от политиката, която той води. За тях това е свободен достъп до трудовия пазар на Западна Европа и респективно им дава възможност да се справят с икономическите си проблеми и да осигурят битовото оцеляване на себе си и семействата си. Тук дори европейските социални фондове и програми имат второстепенна роля при изграждането на положителните оценки. Но тези нагласи не са свързани с политическо действие. Изборите за Европейски парламент будят много нисък интерес у респондентите в сравнение с парламентарните, президентските и изборите за местна власт. Най-често респондентите посочват,

че нямат достатъчно информация за кандидатите, не са запознати с ролята на Парламента за функциониране на Съюза, нито със значението на евро-депутатите. Под въздействие на „икономическия“ фактор нагласите спрямо Европейския съюз при българските турци са положителни, но те се дължат повече на възможността за реализиране на стратегиите им за оцеляване, свързани с трудовата миграция.

Политическата култура обхваща система от ценности, възприятия и идеи в дадено общество, включително по отношение на политиката и политически-те институции. От своя страна, отношението на „политическия човек“ към политическия живот и участниците в него зависи от придобитите политически ориентации и оформеното политическо поведение (Parusheva, 1998: 111). Формирането на политическата култура е свързано с исторически фактори, както и с националноспецифични компоненти, каквито са степента на национална идентичност и национално самосъзнание. Трябва да се отбележи обаче, че политическата култура не е статично явление. Тя търпи развитие и отразява не само исторически формирани се правила и норми, но и актуални изменения в общественото съзнание (Blagoeva-Taneva, 2000: 27 – 28). В тази връзка, наблюденията ми на терен в двата региона с компактно турско население водят до извода, че намалява интензивността на травматичния спомен за опита за насилствена асимилация през 80-те години, но не намалява необходимостта за съхраняване и демонстриране на етническа идентичност като един от факторите, формиращи политическата култура на това население. Много ясно се дефинира икономическият фактор като един от водещите за изграждане на политически ориентации. Трудните години на прехода за цялото българско общество и за българските турци в частност водят след себе си носталгия по сигурното икономически социалистическо минало, която също намалява интензитета на травматичния спомен от възродителния процес като формиращ политически нагласи фактор. Едновременно със соцносталгията се наблюдават положителни оценки за членството на България в Европейския съюз, което прекратява необходимостта от незаконното трудово мигрантство в посока Западна Европа (най-често Германия) от 90-те години. Икономическата несигурност и желанието за справяне с нея оказват силно влияние върху политическите нагласи на турското население. Това личи и в цялостната оценка на политическия елит на страната, която най-често се свързва с обещания около избори, че ще бъдат осигурени работни места или социални придобивки от различни политически субекти, и разочарование след поредния вот.

Динамиката на времето, в което живеем, и особено на политическия спектър от нашето ежедневие затруднява в значителна степен изследването на нагласите и на българските турци. Върху политическите им нагласи оказват влияние и поредица събития не само от вътрешнополитическия живот на България, но и от съседна Турция, както и световни въпроси, като кон-

фликта в Сирия, събитията в Украйна и др. Тяхното детайлно изследване и анализиране би позволило цялостно представяне на политическата култура на това население.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Стоянов, В. (1998). Българските турци между полюсите на етническата политика. София; Маева, М. (2006). Българските турци – преселници в Република Турция. История и идентичности. София; Илиева, Н. (2010). Турската етническа група в България (1878 – 2001) София; Груев, М., Ал. Калъонски (2008). Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. София; Между адаптацията и носталгията. Българските турци в Турция. София, 1998; Иванова, Ев. (2002) Отхвърлените „приобщени“, или процесът, наречен „възродителен“ (1912 – 1989). София; Ялъмов, И. (2002). История на турската общност в България. София и др.
2. Мъж, 53 г., български турчин, средно образование, май 2013 г., взел интервюто Н. Жечкова, личен архив.
3. Мъж, около 60 г., български турчин, основно образование, с. Тича, обл. Сливен, 2012 г., взел интервюто Н. Жечкова, личен архив.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Baeva, I. 2009. (Balgarskite turtisi v godinite na prehoda). – V: *Tolerantniyat natsionalist. Pаметен сборник ot priyatelite na prof. Stayko Trifonov*. Sofia, 393 – 416 [Баева, И. (2009). Българските турци в годините на прехода. – В: *Толерантният националист. Паметен сборник от приятелите на проф. Стайко Трифонов*. София, 393 – 416].
- Blagoeva-Taneva, B. (2002). *Balgarskata politicheska kultura: Traditsii i savremenost*. Sofia [Благоева-Танева, Б. (2002). *Българската политическа култура: Традиции и съвременост*. София].
- Parusheva, D. (1998). Politicheska kultura i kultura v politikata. Balkanite v kraia na XIX i nachaloto na XX vek. V: *Istoricheskoto badeshte*, 1: 111 – 124 [Парушева, Д. 1998. Политическа култура и култура в политиката. Балканите в края на XIX и началото на XX век. В: *Историческо бъдеще*, 1: 111 – 124].
- Teravicharov, V. (2008). Sahranyavane na etno – konfesionalnata identichnost kato vodeshta politicheska orientatsia pri turtSITE v Balgariyasled 1989 g. /Etnolozhko izsledvane/. – V: *Etnicheski i kulturni prostranstva na Balkanite. Sbornik v chest na prof. Tsvetana Georgieva*. Tom II, Savremenost – etnolozhki diskursi. Sofia [Тепавичаров, В. (2008). Съхраняване на етноконфесионалната идентичност като водеща политическа ориентация при турците в България след 1989 г.

(Етноложко изследване). – В: *Етнически и културни пространства на Балканите. Сборник в чест на проф. Цветана Георгиева*. Том II, Съвременност – етноложки дискурси. София].

Yalamov, I. (2001). *Istoria na turskata obshtnost v Bulgaria*. Sofia [Ялъмов, И. (2001). *История на турската общност в България*. София].

Petkova, L. (2002). The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian – Turkish Relations, 1947 – 2000. – In: *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol.1, no.4, June, pp. 42 – 59.

BETWEEN NOSTALGIA FOR SOCIALISM AND FREE ACCESS TO THE EUROPEAN LABOR MARKET

**(Aspects of the Political Culture of the Bulgarian Turks
at the Beginning of the XXI Century)**

Abstract. The article draws attention to some aspects of the political culture of the Bulgarian Turks. On one hand, there is a pronounced nostalgia for socialism associated with the individual security and economic stability. On the other hand, the positive assessment of European integration is understood as free access to Western European labor markets. How does the “economic” factor influence the political culture of this population at the beginning of the XXI century?

✉ **Ms. Nadezhda Zhechkova**

University of Sofia

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: n_jechkova@abv.bg